

Dr. ARADI ÉVA

Keletkutatóink Indiában: Kőrösi Csoma Sándor és Stein Aurél

Kőrösi Csoma Sándor arcképe

Stein Aurél arcképe

A tanulmányban a régi, történelmi Indiáról van szó, nem az 1947-ben, a gyarmatosítók által szétszabdalt országról, amikor kialakult Pakisztán és Bangla Desh. Hiszen 1947 előtt mindkét tudósunk a történelmi több ezer éves Indiában járt, Stein Aurél is Lahórbán, a jelenleg Pakisztánhoz tartozó városban volt professzor, majd az egyetem rektora. És később is, noha járt és kutatott a ma is Indiához tartozó területen, de Kasmírban élt, híres sátrában.

Érdemes megtekinteni híres Kelet-kutatóink munkásságát (röviden) és utóéletüket haláluk után mind Magyarországon, mind külföldön. (pl. Japánban, és Indiában). Nagyon eltérő elsősorban a két zseniális kutatóé: Kőrösi Csomáé és Stein Aurélé. Míg Stein életében szerencsésebb volt - jómódú családból származott és később az angolok mindenben segítettek -, Csoma éppen ellenkezőleg, szegény székely családba született. Ráadásul Stein jóval tovább élt, így többet alkotott, de haláluk után Csoma sokkal jobban elismert lett, ezt a dardzsilingi sír is bizonyítja, ahol az indiaiak is gondozzák a sírt. Ezzel ellentétben Stein sírja a kabuli anglikán temetőben van, elhanyagolt volt, a magyar tudományos élet nem törődött vele, és a gazdag Stein hagyatékot is csak néhány éve kezdték feldolgozni, igaz ez Csomával kapcsolatban is. Mindkét zseni hagyatéka az akadémia raktárjában, vagy Csoma Alexander könyvei¹⁶² a polcokon voltak egészen a kétezres évek elejéig. Ezeket tibeti nyelven írták meg a lámák és a buddhizmus lényegéről szólnak. Orosz Gergely tibetista fordította le a könyveket 2022-ben magyar nyelvre, a lefordított könyv címe: „Bevezetés

¹⁶² Az úgynevezett Alexander könyveket Orosz Gergely tibetista lefordította 2022-ben jelent meg, az MTA Könyvtár kiadásában

a tibeti buddhizmusba, válaszok Kőrösi Csoma Sándor kérdéseire”. Kiderült a szövegből, hogy nem Puncog fő láma (Kőrösi által „a Láma” ként emlegetett) írta a kérdésekre adott válaszokat, hanem egy tibeti nyelven írott: Kun_dga_chos_legs_rdo_rje¹⁶³ nevű láma. Puncognak hivatalos teendői voltak, hiszen mint fő láma neki kellett kapcsolatot tartani a lhászai központtal.

Csoma a tibeti lámáktól azért kérdezett olyan sokat és a lámák szerint egyszerű dolgokat a buddhizmusról, mert az Alexander könyvekben egészen a kezdetektől akarta megmagyarázni az olvasók, tanulók számára a buddhizmus ismertetését. Nagyon jól ismerte a vallást, hiszen Göttingenben tanult erről, de ha a lámák mondták el a vallás alapját és lényegét, hitelesebb volt, mintha egy *feringhi* (idegen) mondaná.

Csoma és Stein munkásságának ismertetése után egy külön fejezetet szöl kettőjük összehasonlításával kapcsolatban. Csoma egy cél érdekében és egy nép, az ujugurok megtalálására indult el, pénz és mindenféle segítség nélkül, míg a gazdag családba született Stein már gimnáziumi tanulmányai alatt kikerült német iskolákba a német nyelvtudását tökéletesíteni, keletkutatással foglalkozni, majd Oxfordban diplomázott, sőt doktori címet szerzett 1883-ban.¹⁶⁴ Ott figyeltek fel különleges nyelvtudására, ami Csománál is megvolt, mindketten legalább 12 nyelven tudtak. De míg az angolok támogatták Steint és mivel India angol gyarmat volt, kiküldték a 25 éves fiatal Lahórhoz, ahol rögtön tanári állást kapott. Szanszkrit nyelven már a Tudományos Akadémia könyvtárában középiskolás korában tanult,¹⁶⁵ de indiai tartózkodása alatt még tökéletesítette azt. Lahórhoz a szanszkrit teljes el-

sajátítása után bízták meg a Selyemút kutatásával, Kelet Turkesztán részletes térképezésével, ami addig nem létezett teljesen, hiszen Sven Hedin sem tudta befejezni a feltárást és a térképezést. Mivel Csoma kb. 20 évvel előbb született, nem tudta, merre menjen, még akkor nem voltak térképek. Csak ment Keletre. Nem is sejtette, hogy Ladakban már viszonylag közel volt Jardkándhoz és azon túl az ujugurokhoz. Igaz, hogy ez a viszonylagos közelség sok veszélyt rejtett. Még Indiában is, a múlt század 60-as éveinek végén különösen éjjel közlekedni gépkocsival nagyon veszélyes volt. Ha az egyik tartomány határához érkezett az ember, a tartomány határőreinek be kellett mutatni az útlevelet, felírták a nevet, útlevél számot és rádiótelefonon értesítették a másik tartomány határőrét, hogy jelezzék az utazó érkezését. Rablók járták főleg a közepső, erdős tartományokat és elsősorban a külföldieket, ahogy ők nevezték a *feringhieket* kirabolták. Ezeket a rablókat Indiában dakoitoknak nevezték, de hindi nyelven *dakunak*. Mikor megérkezett az utazó a másik tartomány határőrségére, azok jelentették az előző helyre, hogy megvan az illető. El lehet képzelni, hogy mindez a Himalája hegyeinél és azon túl a közép-ázsiai területen milyen lehetett a 19-ik században. Elég csak Moorcroft meggyilkolására gondolni.¹⁶⁶

Tehát Csomát sok olyan hátrány érte, ami Steint nem. Ő egyedül, gyalog ment Keletre, csak néha talált segítőkre, mint a teheráni angol követségen élő *Willock* testvérekre, majd a francia katonatisztekre Kabul és Peshavar között.¹⁶⁷ És mivel később kezdte tanulmányait Nagyenyeden, majd Göttingenben is eltöltött két évet, elég későn érkezett sok veszély és nélkülözés után Indiába, azaz Lahórhoz, India észak-nyugati területére. Elmúlt

¹⁶³ Orosz Gergely fordításában az Alexander könyvek, a könyv címe: „Bevezetés a tibeti buddhizmusba – válaszok Kőrösi Csoma Sándor kérdéseire”, MTA Könyvtár kiadásában, Budapest, 2022

¹⁶⁴ Halász Gyula: Stein Aurél, Nyugat, 1922. 22. szám 1. old.

¹⁶⁵ Halász Gyula: Stein Aurél, Nyugat, 1922. 22. szám 2. old.

¹⁶⁶ Stein Aurél: Ázsia halott szívében, Tanulmányok, Helikon, Budapest, 1985; 405, 421 oldalak

¹⁶⁷ Duka Tivadar: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai, Budapest, 1885, a Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 25-26 old.

harminchét éves. Stein tovább élt és jóval fiatalabb volt Csománál, mikor Indiába érkezett. És igaz, hogy nagy tudása és tehetsége volt neki is, de mivel angol segítséggel és végzettséggel ért Lahórbá, a gyarmati angol-indiai kormány támogatta. *Ő pénzt, paripát, fegyvert* kapott a kormánytól, ezen túl két tehetséges szikh segítette, akiket leszerződttetett, az egyik térképész, a másik fényképész volt. A „pénzt, paripát, fegyvert” csak a mondás kedvéért írtam. Valójában számarháton és pónilovakon közlekedett Stein és csapata. A megtalált és kiásott leleteket pedig tevékre rakták és India felé vezető útjukon vagy Kotánban, vagy Káshgarban csomagolták be alaposan, hogy kibírja az utat Kasmírig, majd onnan Angliáig, részben szárazföldön, részben hajóval.¹⁶⁸ A fentemlített szikh segítőkön kívül még egy becsületes muszlim munkatársa is volt: *Ibrahim*, aki megszervezte a különböző helyeken a segítőköt, azaz a *kulikat*. Stein már az első belső-ázsiai útján sok mindent létrehozott, ásott és a leleteket elhozta, térképeket készítettek (ő is értett ehhez, a budapesti *Katonai Akadémián* tanulta, mielőtt Angliába ment),¹⁶⁹ ezek után 1904-ben lett angol állampolgár. Utána még több megbízatást, segítő embereket és pénzt kapott; barátja, a káshgari angol konzul kínai tolmácsot¹⁷⁰ is biztosított számára *Csiang (Jiang Siye) személyében*. Ekkor érte el Dunhuangot és a titkos kamra kincseit, amit el is hozott, bár igaz, hogy a kincsek felét India kapta, láthatók ezek Delhiben a Nemzeti Múzeumban, egy egész emelet tele van a leletekkel. Tehát többet kutatott, utazott a harmadik útja után még eljutott nyugat felé Irakba és Iránba, sőt helikopterrel fentről nézhette, hol érdemes ásni. Polihistor volt: földrajz tudós, nyelvész, történész, régész és térképész. Mindketten zsenik voltak, de látni, mit tesz a *karma*, vagy nyugati értelemben a *sors*, hogy

ki hová születik: egyikük egy szegény székely földműves családba, a másik egy gazdag budapesti értelmiségi családba. Steint születésekor evangélikusnak keresztelték, Csoma református volt. Azért került Csomáról kevesebb írás a tanulmányban, mert ő egy ügynek szentelte az életét, ami sajnos nem sikerült, viszont egy új tudományág megteremtője lett, a *tibetológiaié*.¹⁷¹ És a buddhizmus alapos ismertetője is, annak leírása, közzé tétele (Duka Tivadar fordításában),¹⁷² több jeles tanulmányában.

Azonban míg életükben Stein volt szerencsebb, haláluk után (nem lehet elfelejteni, hogy Stein 23 évvel tovább élt, mint Csoma és ez alatt sokat kutathatott) Csoma túlszárnyalta kortársát. Titokzatos élete, zsenialitása és tragikus halála sok költőt megérintett, még angol költőt is. Több hosszú vers, például Magyar Lajosé: *Kőrösi Csoma Sándor naplója* címen, mely hét nyelvre került lefordításra, *dr. Kádár László* földrajz professzor kezdeményezésére és a debreceni Kossuth Lajos Egyetem kiadásában.¹⁷³ A hét nyelv sorrendben: angol, orosz, francia, japán, német, román, magyar. Indiában találkoztam a professzorral, aki egy Kalkuttában rendezendő földrajz kongresszusra jött, de Bombayban (mai nevén *Mumbaiban*) is megállt. Mikor megtudta, hogy én az Indiai Tudományok Főiskoláján hindi nyelvet tanulok, megkért, hogy fordítsam le a verset hindire, ez külön kis füzetben jelent meg 1977-ben, mivel a hétnyelvű már előzőleg kiadásra került. Hazatértünk után lefordítottam és mivel 45 évvel ezelőtt nem volt még Magyarországon internet, jóminőségű filctollal magam írtam le dévanágari betűvel (ez a szanszkrit és a hindi ábécéje) a híres verset: *Alexander Csoma de Koros kí Dinpatriká*

¹⁶⁸ Stein Aurél: *Ázsia halott szívében*, 263-267 old.

¹⁶⁹ Kelecsényi Ágnes: *A Selyemút rejtett kincsei*, MTA Könyvtára, 2007, 3. old.

¹⁷⁰ *A Selyemút rejtett kincsei*, MTA Könyvtára, 2007, 8. old.

¹⁷¹ Duka Tivadar: *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*, Budapest, 1885, a Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 115. old.

¹⁷² Duka Tivadar: *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*, Budapest, 1885, MTA Kiadása, 165-420 oldalak, részletek.

¹⁷³ Magyar Lajos: *Csoma Sándor naplója*, Kriterion kiadásában, 1970, Bukarest, valamint 7 nyelven, Kádár László professzor szerkesztésében, 1976, Debrecen, a Kossuth Lajos Tudományegyetem kiadásában

címen.¹⁷⁴ De Magyar Lajoson kívül is sokan írtak róla versben és prózában egyaránt. A fiatalok körében szinte *mesehős* lett, nemrég írt róla ifjúsági könyvet egy szolnoki fiatal író és rajzművész: *Máté Orsolya*. Csomának Tokióban az egyetlen szobra van, mint buddhista szentnek. Magyarországon és Erdélyben, legalább tíz szobra található, köztük az Akadémián is, nagyon szép fehér márvány, Indiában a kalkuttai (*Kálikat* a mai neve) múzeumban, amely valamikor az angolok által alapított *Bengáli Királyi Társaság* palotája volt, s melynek egyik hátsó kis szobájában lakott Csoma, mint szerény, zárkózott könyvtáros. Dardzsilingi sírján olyan sok a márványtábla,¹⁷⁵ hogy külön falat kellett húzatni, hogy azon elférjen a sok megemlékezés. És a sírt közösen gondozza a magyar és az indiai állam.

Stein kabuli sírja egyszerű és sokáig elhanyagolt volt, az anglikán temetőben. Jó, hogy Kabul nem az a hely, ahová a tudósok kimenének, féltve az életüket. 2007-ig kellett várni, míg a NÁTO rendfenntartó csapatában részt vett magyar katonák, közöttük is a szolnokiak csináltattak egy muszlim kőfaragóval egy fekete gránit táblát, melyre magyarul is felírták Stein nevét, születési évszámát, helyét, úgyszintén a haláláét is; addig csak angolul volt mindez. Kimentek a temetőbe, rendbe hozták a már elhanyagolt sírt és elhelyezték a magyar nyelvű emléktáblát, sőt egy faragott turulmadarat is, valamint egy magyar zászlót. Az Akadémia megdicsérte őket egy levélben.

De Steinről nincs utca elnevezve, egy költő sem írt róla, egyetlen kőszobra van az Érdi Földrajzi Múzeumban, ez is Kubassek János múzeumigazgató érdeme.

Pedig az Akadémiával szemben, a Tüköri utcában született, legalább egy kis utcát elnevezhetnének róla a Belvárosban; Stein mindig magyarnak vallotta magát, nem csak angol-

nak. És minden iratát, naplóját, fényképeit, levelezését az Akadémiára hagyta. Még sebesülten is Velencéből „*szeretett szülővárosába, Budapestre*” vitette magát, csak utána érkezett Londonba.¹⁷⁶ De a városvezetés idegen énekesről, rádiós riporterről, valamint másodrangú színészekről nevez el utcákat, nem ilyen nagy tudósról. Életükben ki volt a szerencsés és haláluk után kire emlékeznek, ki ihlette meg a magyarokat, erről is tudnunk kell.

Kőrösi Csoma Sándor életművének egyik kiemelkedő hagyatéka az úgynevezett és az előzőekben említett *Alexander könyvek*. A ladaki Zanglába érkezve és a lámákkal megbarátkozva, - mint már említettük - kérdéseket tett fel nekik egészen egyszerű, a buddhizmussal kapcsolatos dolgokról. Tudta, hogy nagy művéhez, a tibeti szótárhoz és a tibeti kultúra ismertetéséhez tudós és hiteles embereket kell kérdeznie, hogy meggyőzze majdani olvasóit elsősorban a *gyémánt buddhizmus* lényegéről. A lámák – teljes joggal – nagyon egyszerű, naiv kérdéseknek tartották ezeket. Feleleteik világosak, mindent megmagyaráztak, de tibeti nyelven. Ezeket Csoma lejegyezte, s ezek a már említett *Alexander könyvek*. Hiszen angolul Sándor: Alexander, ezt a nevet használta már keletre vezető útján is. Érdekes ezeknek a könyveknek a sorsa. Mikor végre elindulhatott nagy célja *Lhásza* felé, az egyetlen hozzá közeli személynek, a Kalkuttában élő angol ismerősének: *Malan* anglikán tiszteletesnek adta át a könyveket megőrzésre. Malan leckét vett Csomától tibeti nyelvből. Nem sokkal Csoma halála után Malan visszatért Angliába, vitte magával az *Alexander könyveket*. Több év múlva, a magyar szabadságharc leverése után, Görgey egyik főtitjtje: *Duka Tivadar* kivándorolt Angliába, elvégezte az orvosi egyetemet, majd Indiába helyezték. Egy bengáli körzet orvosa lett, közben Kalkuttában sok mindent megtudott Csomáról és hallott az

¹⁷⁴ Magyar Lajos verse hindi nyelven, fordította Aradi Éva, szerkesztette Kádár László, Debrecen, 1977

¹⁷⁵ Fénykép, saját felvétel, 2003

¹⁷⁶ Stein Aurél: *Ázsia halott szívében*, Helikon Kiadó, Budapest, 1985, 267 old.

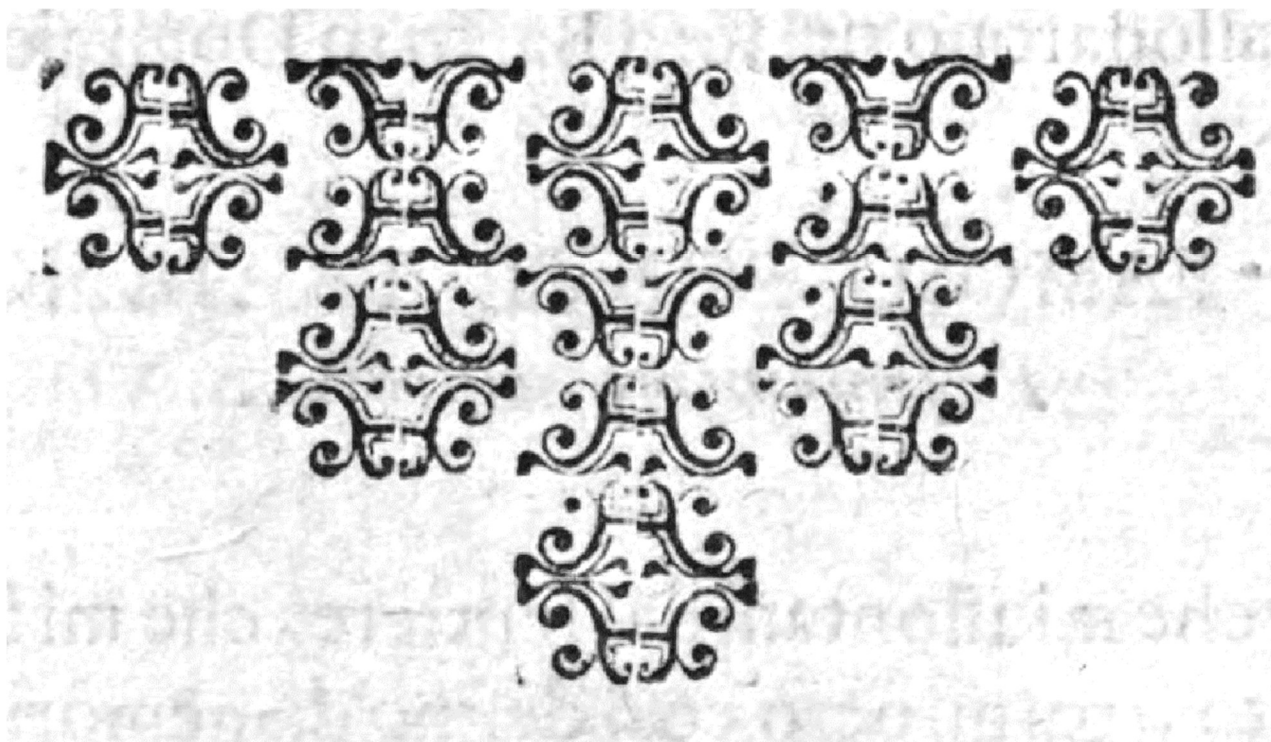
Alexander könyvekről, valamint Malan tiszteletéről. Meglátogatta Csoma dardzsilingi sírját is. Majd visszatért Londonba és megkeverte az akkor már idős tiszteletest. Malan megmutatta Dukának a féltve őrzött Alexander könyveket. Duka többszöri látogatása után rávette Malant, hogy adja át neki a könyveket, ez megtörtént. Duka a kiegyezés után Magyarországra látogatott, az Akadémián beszédet tartott és átadta a tudós társaságnak a könyveket.¹⁷⁷

Érdekes, hogy Stein Aurél is megismerkedett a már nyugdíjas Duka Tivadarral, aki beszámolt neki indiai életéről, Csoma sírjáról és a fentemlített könyvekről. Stein Aurél is elzárándokolt indiai tartózkodása alatt a dardzsilingi sírhoz.

Ennek a tanulmánynak az volt a célja, hogy összehasonlítsa mindkettőjük zsenialitását, de nem egyforma életüket, valamint haláluk utáni hírnevüket, megbecsülésüket.

IRODALOM:

- 1) Duka, Tivadar: Körösi Csoma Sándor dolgozatai, MTA kiadása, 1885
- 2) Stein, Aurél: Ázsia halott szívében, Helikon Kiadó, Budapest, 1985
- 3) Magyar Lajos: Csoma Sándor naplója, Kriterion, Bukarest, 1970
- 4) Magyar Lajos versének hétnyelvű fordítása, Kádár László szerkesztésében, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem kiadásában, 1976, Debrecen
- 5) Kiegészítés a hétnyelvű Magyar Lajos vershez hindi nyelven, Aradi Éva fordításában, Kádár László szerkesztésében, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem kiadásában, 1977
- 8) Az „Alexander könyvek” fordítása, fordította Orosz Gergely tibetista a következő címmel: „Bevezetés a tibeti buddhizmusba – válaszok Körösi Csoma Sándor kérdéseire”, MTA Könyvtár kiadásában, Budapest, 2022
- 9) Kelecsényi, Ágnes: A Selyemút rejtett kincsei, MTA Könyvtár kiadásában, 2007
- 10) Halász Gyula: Stein Aurél, Nyugat, 1922, Budapest

¹⁷⁷ Stein Aurél: Ázsia halott szívében, Helikon Kiadó, Budapest, 1985, 408-409 old.